

Никос
ΚΑΖΑΝΔΖΑΚΗΣ

ΡΑΠΟΡΤ ΠΡΕΔ
ΕΛ ΓΡΕΚΟ

enthusiaστ

Никос
КАЗАНΔΖΑΚΗΣ

РАПОРТ ПРЕД
ЕЛ ГРЕКО

Превод от гръцки
Георги Куфов

enthusiaст
София, 2021

Νίκος Καζαντζάκης
Αναφορά στον Γκρέκο
© Patroclos Stavrou

Νίκος Καζαντζάκης
ΡΑΠΟΡΤ ΠΡΕΔ ΕΛ ΓΡΕΚΟ
© Георги Κυфов, превод, 1984, 2011, 2021
© Яна Арзиропулос, дизайн на корицата, 2021
© Стефан Пеев, наборен шрифт Veleka (SIL Open Font License), 2021
© Enthusiast – запазена марка
на „Алто комуникайшънс енд пблшинг“ ООД, 2011, 2021

ISBN 978-619-164-421-6

ПРЕДГОВОР

„Рапорт пред Ел Греко“ е фикционалната автобиография на Никос Казанзакис. Тя разказва за събития, личности и места, които са оказали значимо влияние върху цялостното творчество и житейски път на автора. Животът на Никос Казанзакис е възходяща спирала, а неговите възгледи и персонажи са изключително динамични и трансцендентални. Отделните части на книгата очертават различни периоди от земния път на Никос Казанзакис. Чрез описанието авторът разкрива еволюцията на своите идеи и идеали, илюстрира цялостната многопластовост и проникновеност на своя пленителен вътрешен мирозглед. Това произведение изгражда дълбок, цялостен и комплициран портрет на МЪЖ, който самият Ел Греко би могъл да увековечи чрез картините си. Образ толкова плътен и истински, в който всеки читател успява да открие нещо от себе си. Това е вселенският заряд и въздействие на изящния литературен талант на Никос Казанзакис.

Творчеството на Казанзакис преминава през ограниченията и ги разрушава. Проблематиката на неговите произведения, тяхната проникновеност, дълбоченост и въздействие прескачат политически граници, раси, религии, националности, политически вярвания и възраст, а доказателство за величието, популярността и трансценденталността на негово-

то творчество е и фактът, че по време на Студената война неговите книги се четат трескаво в „лагерите“ и на двете враждувачи страни. Посредством изказа си и съчетанието на думи, изпълнени едновременно със състрадание и смелост, той ни учи да ходим по ръба на бездната, да гледаме гръзко в очите и да не изпитваме страх. Метафизическата агония е неговият постоянен спътник приятел, неговият „Тигър“, както Никос Казандзакис сам я определя в своето писмо от 1956 г. до П. Превелакис: „Завършвам Втората част на „Репорт пред Ел Греко“ и ще има и Трета. Работя усилено, интензивно, напрегнато и неуморно. Знаеш какво казват индийците: Който язди тигър, не може да слезе. Ние яздим тигър.“

Отношенията на Никос Казандзакис с Ел Греко (Доменикос Теотокопулос) са като между войник и неговия генерал. Ел Греко е командващият Генерал и Лидер на неговата Националност и Етнос, истински син на Крит, а Казандзакис, творец на духа, самобитен покорител на Планини. Греко е кръстникът, а Казандзакис – кръщелникът.

Тази душевна близост и обвързаност между тях се вижда и в друго писмо, написано до Янис Каркидис на 4 април 1956 г. : „... колкото повече остарявам, толкова по-ожесточен ставам, точно както се е случило и с нашия сънародник Ел Греко, чиито последни произведения са изпълнени със свирепост, екзалтация и вътрешен огън. Сега, пишейки „Репорт пред Ел Греко“, аз се чувствам едно с Великия Критянин и се обръщам към него с „Кръстник“.

В друго свое писмо до П. Превелакис, от 22 март 1956 г., изпратено от Антиб, Никос Казандзакис пише: „... работя много, след няколко дни ще завърша „Репорт пред Ел Греко“. Елени плаче, когато се налага да копира моя предговор, когато заговоря за моята смърт. Но тя

трябва да свикне с това, аз също трябва да свикна с тази мисъл.“

Слънцето залезе, потъмняха планините, по билата на мозъка ми се е задържала още малко светлина, но святата нощ настъпва, издига се от земята, спуска се от небето, а светлината се е заклела да не се предаде; но знае, че спасение няма; няма да се предаде, но ще угасне.

Идеята за написването на тази автобиографична изповед и личната необходимост на Никос Казандзакис за създаването на „Рапорт пред Ел Греко“ ясно личи от писмото му до неговия шведски приятел и преводач Борхе Кнос: „Най-скъп мой приятелю, най-накрая Елени и аз сме спокойни. Смятам да започна да пиша новото си произведение тук – Писма до Греко, своеобразна автобиография и изповед пред моя „кръстник“ – Греко. Вчера един мъдър приятел, Вондеспанен, ми каза, че Петрарка е написал „Писма до Цицерон“, когото е обичал толкова много. Аз се преизпълних с възторг. Моето намерение е да създам подобна книга не толкова заради личната, колкото заради вечната нужда на всеки творец да разговаря със свой любим покойник, на когото вярва и пред когото да изповядва болката си.“

Творчеството на Никос Казандзакис е майсторско, интригуващо, зряло, силно и властно, то е лирично, епическо и дорийско – напоено с душевност и събуждащо всички сетива. „Рапорт пред Ел Греко“ е апогей на душата и сърцето. Самият Казандзакис в „The encyclopedic dictionary Eleftheroudakis“ (Vol. 4, Атина, с. 143–144) пише: „Никои не е формулирал така, както Г. [Ел Греко], с толкова сила и простота, агонизиращата екзалтация на човек.“ След прочита на „Рапорт пред Ел Греко“ всеки би могъл да достигне до същото заключение за творчеството на Никос Казандзакис: никои не е

формулирал така, както Никос Казандзакис, с толкова сила и толкова простота, агонизиращата екзалтация на човек.

*Патроклос Ставру**

* Патроклос Ставру е осиновен син на Елени Н. Казандзаки и е законен собственик на авторските права върху творчеството на Никос Казандзакис – бел. ред.

ТРИ ДУШИ, ТРИ МОЛИТВИ:

*I – Лък съм в твоите ръце, Господи,
изпъни ме, иначе ще прогния.*

*II – Не ме преизпъвай, Господи,
ще се счупя.*

*III – Преизпъни ме, Господи,
и нека се счупя!*

Моят Рапорт пред Греко не е автобиография. Животът ми, личният, има някаква много относителна стойност, само за мен, за никой друг. Единствената стойност, която му признавам, е тази: борбата му да се изкачва, стъпало по стъпало, за да стигне колкото се може по-високо, благодарение на силите и упоритостта си, на върха, който своеволно нарекох Критски Поглед.

И така, читателю, в тези страници ще откриеш червената линия, очертана от капки моя кръв, линия, която бележи пътя ми сред хората, сред страданията и идеите. Всеки човек, достоен да се нарече син човечески, поема кръста си и тръгва нагоре по своята Голгота; мнозина, повечето, стигат до първото, до второто стъпало, загъхват се, строполяват се посред пътя и не стигат до върха на Голгота – искам да кажа, до върха на дълга си, – да бъдат разпнати, да възкръснат и да спасят душата си. Проявяват малодушие, страхуват се да бъдат разпнати и не знаят, че разпъването е единственият път към възкресението. Друг път няма.

Четири бяха решаващите стъпала в моя път нагоре и всяко от тях носи едно свещено име: Христос, Буда, Ленин, Одисей. Именно този кървав мой път от една от тези велики души на друга, сега, когато слънцето залязва, се мъча да очертая в този Пътепис; как един човек, останал без гъх, се изкачва по скалистата планина на

своята съгба. Цялата ми душа е един Вук; и цялото ми Дело е тълкование на този Вук.

Една дума, през целия мой живот, постоянно ме е измъчвала и шибала като бич; думата Нагорнице; това именно нагорнице, истина, примесена с въображение, бих искал да изложя тук; и червените стъпки, оставени по моя път нагоре. И бързам, преди да си наложа „черния шлем“ и да сляза в пръстта, защото тази кървава линия ще бъде единствената следа, оставена от преминаването ми по тази земя; това, което написах и извърших, бе написано и извършено върху вода и изчезна.

Призовавам паметта си да си спомни, събирам от въздуха живота си, заставам като войник пред генерала и правя своя Рапорт пред Ел Греко; защото той е замесен от същата критска пръст като мен и може най-добре от всички борци, живи или живели някога, да ме разбере. Не остави ли и той същата червена линия по камъните?

ПРЕДИСЛОВИЕ

Събирам сечивата си: зрение, слух, вкус, обоняние, осезание, мозък. Свечери се вече, свършва надницата, завръщам се като къртицата в дома си, в пръстта. Не защото се уморих да работя, не съм се уморил, но слънцето залезе.

Слънцето залезе, потъмняха планините, по билата на мозъка ми се е задържала още малко светлина, но святата нощ настъпва, издига се от земята, спуска се от небето, а светлината се е заклела да не се предаде; но знае, че спасение няма; няма да се предаде, но ще угасне.

Хвърлям последен поглед наоколо: с кого да се сбогувам? С какво да се сбогувам? С планините, с морето, с отрупаната с плод лозница на балкона ми, с добродетелта, с греха, със студената вода? Всеу, всеу, всички те също слизат заедно с мен в пръстта.

На кого да доверя радостите и огорченията си, съкровени донкихотовски пориви на младостта, грубия сблъсък по-късно с Бога и с хората, и накрая суровата гордост на старостта, която изгаря, но отказва до самата си смърт да се превърне в пепел? На кого да кажа колко пъти, катерейки се с ръце и крака по скалистата стръмнина на Бога, се подхлъзвах и падах, колко пъти се надигах, целият в кръв, и отново почвах да се изкачвам? Къде да намеря някоя толкова наранена и непреклонна душа като моята, за да ѝ се изповядам?

Стискам спокойно, състрадателно, буца критска пръст в шепата си; носех тази пръст винаги със себе си, през всичките си странствания, а при големи страдания я стисках в шепата си и черпех сила, голяма сила, сякаш стисках ръката на любим приятел. Но сега, когато слънцето залезе и надницата свърши, какво да я правя силата? Не ми е нужна вече; държа тази критска пръст и я стискам с неизразима нежност, сладост и признателност, сякаш стискам в шепата си и се прощавам с гръдта на любима жена. Това съм бил вечно, това ще бъда вечно, като мълния премина онзи миг, когато ти се завъртя, сурова критска пръст, и се превърна в борец се човек.

Каква борба, каква мъка, каква гонитба на невидимия звяр човекоядец, какви опасни небесни и сатанински сили има в тази шепата пръст! Замесена е с кръв, сълзи и пот, превърна се в кал, превърна се в човек, и пое нагоре, за да стигне – къде да стигне? Катереше се загъхан по тъмното туловище на Бога, протягаше ръце, опипваше, опипваше и се мъчеше да открие лицето му.

И когато, през тези последни години, отчаян вече, осъзна, че това тъмно туловище няма лице, каква нова, изпълнена с дързост и ужас борба да издяла необработения връх и да му придобие лице – своето лице!

Но сега надницата свърши, събирам сечивата си; нека други буци пръст дойдат да продължат борбата; ние, смъртните, сме батальонът на безсмъртните, червен корал е кръвта ни и над бездната градим остров.

Градим Бога, поставих и аз своето червено камъче, една капка кръв, да го закрепя, да не загине, да ме укрепя, да не загина, изпълних дълга си.

Сбогом!

Протягам ръка, хващам мандалото на земята, за да отворя вратата и да си отида, но се поспирам на светлия праг още малко; трудно, много трудно е за очите,

ушите, сърцето да се откъснат от камъните и тревите на този свят; казваш си: „Сит съм, спокоен съм, не искам вече нищо, изпълних гълга си и си отивам.“ Но сърцето се вкопчва за камъните и тревите, противи се, умолява. „Почакай още!“

Мъча се да утеша сърцето си, да го склоня да каже доброволно „да“. Да не си тръгнем като роби, бити, разплакани от света, а като царе, които са яли, пили, наситили са се, не искат повече нищо и стават от масата. Но сърцето бие все още в гърдите, противи се, вика: „Почакай още!“

Спирам се, хвърлям последен поглед към светлината, която също се противи като човешкото сърце и се бори. Облаци покриха небето, устните ми поръси студен гъждец, земята замириша. Галъовен, подмамващ глас се издига от пръстта: „Ела... ела... ела...“

Сгъстиха се капките; първата нощна птица въздъхна и мъката ѝ, безкрайно сладка, се отърколи от потъмнелия листак във влажния въздух. Тишина, неизмерима наслада, никои вкущи; а навън зажагнелите нивя поемаха с благодарност, с мълчаливо блаженство, първия гъжг; надигаше се земята, като кърмаче, към небето, за да суче.

Затворих очи; в шепата си все тъй стисках буцата критска пръст, когато се унесох в сън. Заспах и видях сън: разсъмваше се уж, Зорницата се полюляваше над мен, треперех, казвах си – сега ще падне; и тичах, тичах сред пусти безводни планини, съвсем сам. Отвъд, на изток, се подаде слънцето; не беше слънце, беше една бронзова тепсия, пълна с разжарени възлени. Въздухът кипеше. От време на време някоя пепелява яребица излиташе от скалите, пляскаше с криле и кудкудякаше, кикотеше се и ми се присмиваше; при една извивка на планината един гарван подхвъркна, като ме видя; навярно ме очакваше, защото тръгна подир мен, като из-

бухна в смях. Ядосах се, наведох се, взех един камък, за да го запратя по него; но гарванът се беше преобразил, беше се превърнал в старче, което ми се усмихваше.

Обхвана ме ужас и отново започнах да тичам. Виеха се планините, виех се и аз заедно с тях; кръговете непрекъснато се стесняваха, обхвана ме шемет. Подскачаха около мен планините, изведнъж разбрах, че това не бяха планини, а вкаменелост на допотопен мозък, вдясно от мен беше забит огромен черен кръст, високо, върху един камък, и на него беше разпната грамадна бронзова змия.

Мълния проряза мозъка ми, освети планините наоколо, видях: бях навлязъл в страшния виец се овраг, по който бяха тръгнали преди хиляди години евреите, с Йехова като водач, когато бягаха от благодатната тлъста земя на фараона. Този овраг бе огнената работилница, където, сред глад, жажда и проклетия, бе изковано племето на Израил.

Обзе ме ужас, ужас и голяма радост; опрях се на една скала, за да спре зашеметяването, затворих очи, и изведнъж всичко около мен изчезна; гръцкият бряг се простираше пред мен, морето беше наситено синьо, скалите червени, и сред скалите – ниският вход на съвсем тъмна пещера. Една ръка се появи във въздуха и пъкна в пръстите ми запалена борина. Разбрах заповедта: прекръстих се и влязох в пещерата.

Обикалях, обикалях, газех в черни ледени води, над главата ми висяха влажни светлосини сталактити, издигаха се от земята гигантски каменни фалоси, които блестяха и се смееха под светлината на борината. Тази пещера беше ножницата на голяма река, която я бе изоставила празна, защото през вековете бе променила пътя си...

Бронзовата змия изсъска сърдито; отворих очи, видях отново планините, оврага, пропастите; зашеметя-

ването беше преминало; всичко застана неподвижно, озари се, разбрах: по същия начин Йехова беше разровил околните пламтящи планини, за да мине. Бях навлязъл в страшната ножница на Бога и следвах, вървях по стъпките му.

– Този е пътят! – извиках в съня си. – Този е пътят на човека, друг няма!

И едва-що из устата ми изскочиха тези гръзки слова, и силен вихър ме обгърна, яростни криле ме подеха и изведнъж се озовах на върха на навестения от Бога Синай. Въздухът миришеше на сяра, устните ми тръпнеха, сякаш ги бодяха безброй невидими искри. Вдигнах клепачи. Никога нито очите ми, нито душата ми не се бяха наслаждавали на толкова сурова, на толкова съзвучна със сърцето ми гледка – без вода, без гърво, без хора. Без надежда. Тук душата на един отчаян или горд човек намира пълното блаженство.

Огледах върха, на който стоях: две дълбоки ями, издълбани в гранита, навярно бяха стъпките на пророка с рогата, който бе чакал да се появи гладният Лъв. Нали тук, на върха Синай, му бе заповядал да чака? Чакал.

Чаках и аз. Надвесих се през рѣба на бездната, ослушвах се; изведнъж далеч, много далеч, глухо отекнаха стъпки. Някой идваше и планините се тресяха; ноздрите ми потръпнаха – целият въздух миришеше на пръч водач. „Идва! Идва!“ – мѣлвах аз и притягах здраво кръста си с пояса; готвех се да се боря.

Ах, колко бях копнял за този миг! Без да се намесва и да ме заблуждава наглият видим свят, да се срещна, лице в лице, с гладния звяр на небесната джунгла. Невидимият. Ненаситният. Благият Отец, който изяжда гецата си и от устните му, от брадата му, от ноктите му капе кръв.

Ще му говоря смело, ще му разкрия болката на човека, болката на птицата, на гървото и на камѣка,

всички взехме решение, не искаме да умрем, в ръцете си държа едно заявление, подписали са го всички дървета, птици, зверове, хора, не искаме, Отче, да ни изядеш, и няма да се побоя да му го дам.

Говорех, умолявах, притягах кръста си и треперех.

И както чаках, камъните сякаш се разтресоха и чух силно дихание.

– Ето го... ето го... пристигна! – прошепнах аз и се извърнах настръхнал.

Ала не беше Йехова, не беше Йехова, беше ти, Дядо, от любимата критска пръст, стоеше пред мен, строг господар, с клинообразната си снежнобяла брадичка, с присвитите си сухи устни, с възторжения си поглед, изпълнен с пламъци и криле; а в косите ти се бяха вплеали корени от мащерка.

Погледна ме и щом ме погледна, разбрах, че този свят е облак, натезжал от мълнии и вихри, и че облак е и човешката гуша, натезжала от мълнии и вихър, и над нея вее Бог, и спасение няма.

Вдигнах очи, погледнах те. Понечих да ти кажа: „Дядо, наистина ли няма спасение?“, но езикът ми беше залепнал на гърлото; понечих да се приближа към теб, но коленете ми се подкосиха.

Протегна тогава ръка, сякаш се давех, а ти искаше да ме спасиш.

Вкопчих се жадно в ръката ти; беше изцапана с пъстроцветни бои, сякаш още рисуваше; пареше. Щом докоснах ръката ти, придобих сила и смелост, можах да проговоря:

– Любими Дядо – казах, – дай ми някаква повеля.

Усмихна се, положи ръка върху главата ми; не беше ръка, беше пъстроцветен огън; пламъкът проникна до дълбините на мозъка ми.

– Стигни, докъдето можеш, дете мое...

Гласът му беше дълбок, глух, сякаш излизаше от дълбините на земното гърло.

До недрата на мозъка ми стигна гласът му, но сърцето ми не потрепна.

– Дядо – извиках аз сега по-силно, – дай ми някоя по-трудна, по-критска повеля.

И изведнъж, докато изрека това, изсвистя пламък, процени въздуха и неукротимият ми праотец с влечените в косите му корени от мащерка изчезна и на върха на Синай остана само един глас, непоколебим, изпълнен с повеля, та въздухът потрепери:

– Стигни, докъдето можеш!

Стреснах се и се събудих; беше се съмнало вече. Станах, отидох до прозореца, излязох на балкона с отрупаната с плод лозница. Дъждът беше спрял, камъните блестяха, смееха се; листата на дърветата бяха наметжали от сълзи.

– Стигни, докъдето можеш!

Това беше твоят глас; никога друг на този свят не би могъл да изрече такава мъжка дума, само ти, ненаситни Дядо! Не си ли ти непоколебимият, непреклонният, въпреки безнадеждността, вожд на готовото за бой мое поколение? Та нали ние, ранените, гладните, лудите глави, железните глави, заряхаме охолния живот и сигурността и начело с теб се хвърляме напред, за да разчупим границите?

Най-сияйният образ на отчаянието е Бог; най-сияйният образ на надеждата е Бог; отвъд надеждата и отчаянието, отвъд прастарите граници ме тласкаш, Дядо. Къде ме тласкаш? Поглеждам около себе си, възлеждам се в себе си; гобродетелта обезумя, геометрията обезумя, материята обезумя; трябва отново да гоїде законодателят Ум, да наложи нов ред, нови закони; по-пълна хармония да зацари в света.

Това искаш, натам ме тласкаш постоянно; ден и нощ чувях повелята ти; мъчех се, доколкото можех, да стигна дотам, докъдето можех, това си бях вменил в дълг; гали съм стигнал, или не съм стигнал, ти ще ми кажеш. Застанал съм прав пред теб и чакам.

Генерале мой, битката завършва, правя рапорта си; ето къде воювах, ето как воювах, бях ранен, изплаших се, но не дезертирах; зъбите ми тракаха от страх, но пристягах здраво челото си с червена кърпа, за да не личи кръвта, и се хвърлях в атака.

Едно по едно ще оскубя пред теб перата на моята гарга, душата си, докато от нея остане само малка бучка пръст, замесена със сълзи, кръв и пот. Ще ти разкажа борбата си, за да ми олекне; ще смъкна от себе си добродетелта, срама, истината, за да ми олекне. Ти как създаде „Толедо през време на буря“? Също такава, с тежки облаци, прорязана от жълти мълници, отчаяно и непреклонно бореца се със светлината и тъмната, е и душата ми. Ще я видиш, ще я претеглиш изпод витите си вежди и ще я оцениш. Помниш ли онази тежка дума, която казваме ние, крисяните? „Където не сполучиш – върни се; където сполучиш – върви си!“ Ако не съм сполучил, дори само час живот да ми остава, ще се върна, за нова атака; ако съм сполучил, ще отворя земята, за да гойда да легна до теб.

И така, чуї, Генерале, моя рапорт и отсъди; изслушай, Дядо, живота ми, и ако съм се борил и аз заедно с теб, ако съм бил ранен, без някой да разбере, че ме е боляло, ако не съм обърнал никога гръб на врага, дай ми благословията си!

I. ПРАДЕДИТЕ

Надвесвам се, поглеждам вътре в себе си и настръхвам: прадедите ми откъм рога на баща ми – кръвожадни корсари по моретата, воеводи на сушата, нямали страх нито от човек, нито от Бога; откъм рога на майка ми – невзрачни, благодушни селяни, превити с надежда по цял ген над земята, засявали и чакали гъжда и слънцето, ожънвали, и привечер сядали на пезула* на къщата си, скръствали ръце и се уповавали на Бога.

Как бих могъл да съчетая тези двама съперничаещи си в мен прадеди – огъня и пръстта?

Осъзнавах, че в това се състоеше моят дълг, единственият, да помиря непомиримите, да измъкна от неграта си гъстата праотцовска тъма и да я превърна, доколкото мога, в светлина. Не е ли същият и методът на Бога? Не е ли наш дълг да го прилагаме и ние, като следваме стъпките му? Кратка мълния е нашият живот, но сварваме.

Цялата Вселена, без да го осъзнава, следва този метод, всяко живо същество е работилница, в която, скрит, Бог обработва и преобразява калта. Затова цъфват и връзват гърветата, и се плодят животните, и маймуната успя да надхвърли съдбата си и да се изправи на двата си крака; и сега, за първи път, откакто се е

* Нисък зид, зидана пейка – бел. ред.

появил светът, човекът е удостоен с честта да влезе в работилницата на Бога и да работи заедно с него; и колкото повече плът превръща в любов, в мъжество и свобода, толкова повече става Син божи.

Тежък, непосилен дълг; през целия си живот съм се борил, боря се и сега, но все още е останала тъма, утайка в сърцето, и борбата все тъй започва отново. Прастари бащини прагеди се сливат, дълбоко сврени в мен, и затова е много трудно в гъстия мрак да различа лицата им. Колкото повече навлизам навътре, като преминавам през горните пластове на душата си – личността, расата, човешкия род, – за да намеря първия страшен Праотец в мен, толкова по-силно ме обзема свещен ужас; отначало лицата ми изглеждат братски, бащински, но след това, колкото по-дълбоко навлизам към корените, един космат, с тежка челюст праотец изскача от недрата ми, гладен, жаден, и ръмжи с кръвясали очи. Този праотец е дивият, необработен звяр, който ми бе даден да го превърна в човек; и ако мога, ако сваря, да го издигна по-високо и от човека... Какво страшно нагорнище от маймуната към човека, от човека към Бога!

Една нощ вървах по една висока заснежена планина. С един мой приятел бяхме загубили пътя, и замръкнахме. Над нас – безмълвната, съвсем кръгла луна, безоблачното небе, и от планинската седловина, където се намирахме, чак долу до полето, снегът блестеше бледосинкав. Плътна, тревожна тишина, непоносима; такива навярно са били облените от лунна светлина нощи хиляди векове наред, преди Бог, тъй като и самият той не можел повече да понася такава тишина, да вземе кал и да сътвори хората.

Вървах няколко крачки пред приятеля си; странен шемет обгръщаше мозъка ми, пристъпях, залитах като пиян; струваше ми се, че вървя по луната или по някаква прастара, необитавана страна, преди появата на

човека, но много позната; внезапно, при една извивка на планината, различих, много далеч, дълбоко в долината, няколко бледи светлинки, навярно беше някакво селце, което още бодуваше. И тогава ми се случи нещо поразително; спомням си го и още настръхвам; спрях, свих юмрук и извиках разярено, като сочех с юмрук селото:

– Ще ви изколя всичките!

С някакъв грезгав глас, който не беше мой. И щом чух този глас, се изплаших; почнах да треперя с цялото си тяло. Приятелят ми изтича разтревожен, хвана ме под ръка.

– Какво ти стана? – запита ме той. – Кои ще изколиш?

Коленете ми се бяха подкосили; изведнъж почувствах неуразима умора; но щом видях приятеля си, дойдох на себе си.

– Не бях аз – измърморих, – не бях аз; друг беше.

Друг беше. Кой? Никога неграта ми не се бяха разтваряли толкова дълбоко, толкова разобличително; отдавна се догаждах за това, но от онази нощ бях вече сигурен. Вътре в нас – тъма, много стъпки, грезгави гласове, космати зверове, изгладнели. Нищо ли най-сетне не умира? Нищо ли не може да умре на този свят? Докато сме живи, всички дочовешки нощи и дочовешки луни, и предвечните глад и жажда, и мъка ще живеят и ще гладуват, ще жадуват, ще се мъчат заедно с нас. Ужас ме обзема, когато чувам в неграта си страшното бремe, което нося, да ръмжи. Никога ли няма да се отърва, никога ли няма да се прочистят вътрешностите ми? Много рядко един нежен глас се чува дълбоко от сърцето ми: „Не се бой, ще създам закони, ще сложа ред, аз съм Бог, имай ми доверие.“ Но изведнъж диво ръмжене изскача от неграта ми и нежният глас млъкна: „Не се хвали; ще разпердушния законите ти, ще разваля реда ти, ще те затрия; аз съм хаосът!“

Понякога, разправят, слънцето спирало посред пътя си, за да чуе песента на някоя девојка. Де да беше истина! Да можеше неизбежността да промени пътя си, очарована от някоя гуша, която пее долу на земята! Да можехме, с плач, със смях, с песни, да създадем един закон, който да сложи ред в хаоса! Нежният глас в нас да заглушава ръмженето.

Когато съм пиѝнал или ядосан, или когато докосвам жената, която обичам, или когато се задушavam от неправдата и вдигам бунтовна глава срещу Бога или Дявола, или срещу представителите на Бога или на Дявола тук, на земята, чувам как тези чудовища вътре в мен реват и налитат да строшат капака, да излязат отново на светло, да грабнат наново оръжие. Та нали съм последният им внук, друга надежда освен мен, друго убежище нямат, каквото им е останало още да отмъщават, да се радват или да страдат, само чрез мен могат да го сторят; изчезна ли аз, ще изчезнат и те заедно с мен. Цяла войска от космати чудовища и изтерзани хора ще се отърколят заедно с мен в гроба. И може би затова ме измъчват толкова и бързат; и може би затова младостта ми беше толкова нетърпелива, непокорна и тъжна.

Убивали са и са ги убивали, без да зачитат душата, нито своята, нито на другите; обичали са и са презирали, със същото безгранично пренебрежение, живота и смъртта. Ядели като хали, пиели като волове, не мърсували с жени, когато тръгвали на война. Голи до кръста лете, увити в овчи кожи зиме; миришели, и зиме и лете, като разпасани зверове.

Праядо ми – още го чувствам съвсем жив в кръвта си, – струва ми се, е най-жив от всички в кръвта ми; бил с бръсната над челото глава, с дълга плитка, сгушил се бил с алжирски корсари и браздял моретата. Били установили свърталищата си в пустите остро-

ви на Грабуса, на запад, на края на Крит, и оттам вдигали черните платна и се нахвърляли на минаващите кораби; едни плували към Мека, натоварени с мюсюлмански поклонници; други – към Божи гроб, натоварени с християни, които отивали да станат хаджи. Ревели корсарите, мятали канджите си, скачали със секири на палубата, не правели хатър нито на Христос, нито на Мохамед. Колели старците, заробвали младите, катурвали жените, и отново се свирали, с потънали в кръв и изпънени с женски гръх мустаци, в Грабуса. Друг път пък връхлитали на богатите бързи платноходи, които се загавали от Изтока, натоварени с подправки. И старците още помнеха, че били чували как веднъж цял Крит се размирисал на канела и индийско орехче; понеже прядяго ми, онзи с плитката, ограбил един кораб, натоварен с подправки, и като не знаел какво да ги прави, ги разпратил по всички села на Крит, на кумовете и кумиците си, армаган.

Когато, преди няколко години, научих за този случай от един столетник критянин, аз се смутих; по време на всичките си пътешествия, а и пред себе си, върху масата, на която пиша, винаги, не знам защо, обичам да има пръчка канела и две индийски орехчета.

Колкото пъти можах, вслушвайки се в тайните гласове в мен, да последвам не ума си, който бързо се захва и спира, а кръвта си, стигах със загадъчна увереност до най-далечното ми прядяговско начало. След това, с времето, тази загадъчна увереност се подсили от осезаеми белези на всекидневния живот; отначало мислех, че е случайно, и не обръщах внимание; докато накрая, сливайки гласа на видимия свят с вътрешните си тайнствени гласове, можах да премина първичната тъма под мозъка, да повдигна капака и да видя.

И от мига, в който видях, душата ми започна да закрепва, не се разливаше вече и не се изменяше бързо

като вода, и около едно светло ядро сега се съгъстяваше и уплътняваше едно лице, нейното лице. Не вървях вече по изменчиви пътища, кога надясно, кога наляво, за да открия от кои зверове произхождам, сега вървях уверено, защото знаех какво е истинското ми лице и единственият ми дълг: да обработя това лице с колкото е възможно повече търпение, любов и умение. Какво ще рече да го обработя? Да го превърна в пламъка, и ако сваря, преди да дойде Смъртта, да превърна този пламък в светлина, та Смъртта да няма вече какво да вземе от мен. Защото най-голямата ми амбиция е била да не оставя на Смъртта нищо, което да може да ми вземе – само малко кости.

А най-много ми помогна да постигна тази увереност земята, в която пуснаха корени и която откърми бащините ми предци. Родът на баща ми произхожда от едно село на два часа път от Мегало Кастро, наречено Варвари; когато византийският император Никифор Фока си възвърнал през десети век Крит от арабите, запрял в няколко села оцелелите от клането араби и тези села били наречени Варвари. В едно такова село пуснали корени бащините ми прагеди и всички имат арабски душевни белези: горди, упорити, неразговорливи, въздържани в яденето, необщителни; таят с години в себе си злобата или любовта, мълчат, и изведнъж ги обладава дяволът и яростта им избухва. Животът за тях не е най-висшето благо, а страстта. Не са добри, не са сговорчиви, тежка е сянката им, не по вина на другите хора, а по тяхна; някакъв демон вътре в тях ги души, ще се пръснат; стават корсари или се напиват, забиват нож в ръката си, да изтече кръв, та да им олекне; или убиват жената, която обичат, за да не бъдат роби. Или се мълчат, като мен, недораслия им внук, да преобразят тъмното време и да го превърнат в дух. Какво ще рече да превърна варварските си пра-

геди в дух? Това ще рече, да ги подложа на върховно мъченичество и да ги залича.

И още други гласове бележат тайно пътя ми към прагедите; когато видя някоя финикова палма, сърцето ми радостно потръпва, сякаш се завръща в родината си, в безводното, потънало в прах бедуинско село, чиято единствена украса е финиковата палма. И когато веднъж навлязох в пустинята на Арабия, възседнал камила, и се взрях в безбрежния и безнадежден пясък, жълт, розов, тъмносин привечер, който се разстилаше на вълни на вълни пред мен, без следа от човек, обхвана ме опиенение, сърцето ми нагаде вик като соколица, която се завръща след години, след хиляди години, в гнездото си.

И още нещо: по едно време живеех в усамотена къщурка колиба, близо до едно гръцко село, съвсем сам, и пасях, както казва един византийски отшелник, ветровете; искам да кажа, пишех стихове. Тази къщурка беше сгушена сред маслинови дървета и борове, и през клоните им се виждаше, ниско долу, съвсем синьо, безбрежно, Егейско море. Само Флорос, един овчар, с руса брадичка, благодушен, целият потънал в мазнина, минаваше с овцете си всяка сутрин и ми донасяше шише мляко, осем варени яйца и хляб, и си отиваше. Гледаше ме приведен над хартията как пиша, поклащаше голямата си глава: „Боже опази, за какво ти е да пишеш толкова писма, началство? Не ти ли омръзва?“ И прихваше да се смее. Един ден мина забързан, ядосан, нямаше кеф и добър ден дори да ми каже.

– Какво ти е бре, Флорос? – извиках му аз.

Махна с ръчицето си:

– Зарежи я, началство, цяла нощ не можах да мигна. Ама не чу ли и ти, твоя милост, нямаш ли уши? Не чу ли на отсрещния баир онзи чобанин, да се не види макар! Не натаманил добре хлопките на стадото си и къде ти да заспя! Отивам!

– Къде отиваш бре, Флорос?

– Ами че да му ги напаманя, та да се успокоя!

И тъй, веднъж по обяд станах да взема от долапа солницата, за яйцата, и разсипах малко сол на пода; сърцето ми се сви; проснах се веднага долу и започнах зрънце по зрънце да я събирам... По едно време изведнъж осъзнах какво правя и се изплаших; какво толкова се разтревожих, че се е разсипала малко сол на земята? Каква стойност има? Никаква!

По-късно открих и други следи върху пясъка, по които можех да стигна до прагедите си: огъня и водата.

Когато видя огън да гори без нужда, скачам неспокоен, не мога да гледам как се пропиява; а когато видя чешма да тече, без да пълни някоя стомна, без човек да пие от нея или да полива градина, тичам и я затварям.

Изживявах всички тези странни неща, но не ги свързвах ясно в съзнанието си, за да откроя тайнственото им единство; сърцето ми не можеше да понася да се разхищава водата, огънят, солта, потръпвах от радост, когато виждах някоя финикова палма, навлизах в пустинята и не ми се излизаше вече от нея – но умът ми не се впускаше по-нататък, много години така; изглежда обаче, скришом, в тъмната работилница вътре в мен, мисълта действаше, свързваха се тайно всички тези необясними неща, полека-лека, наредени едно до друго, придобиваха някакъв смисъл. И изведнъж, един ден, без да съм го и помислял преди това, както си вървях из един голям град и зяпах, открих! Сол, огън, вода – трите скъпоценни блага на пустинята! Навярно, значи, някакъв праотец вътре в мен, някакъв бедуин, скачаше, когато виждаше солта, огънят, водата да се разпияват, и се спускаше да ги спаси.

Помня, ръмеше него ден в големия град и едно момиченце се беше подслонило под навеса на една порта и продаваше букетчета мокри теменужки; спрях се и

го загледах, но умът ми бродеше, вече облекчен, много радостен, много далеч – из пустинята.

Може всички тези неща да са само въображение и самовнушение, романтичен копнеж по екзотичното и далечното, може всички тези странни неща, които изредих, да не са никак странни и да нямат онзи смисъл, който им придавам; може. Но влиянието на създадената заблуда като две струи близначки тече в жилите ми, гръцката кръв откъм майка ми, и арабската откъм баща ми е положително и плодотворно; дарява ми сили, радост, обогатява ме. А борбата ми да съчетае тези две противоположни стихии придава цел и единство на живота ми. От мига, в който смътната догадка в мен се превърна в увереност, ред настъпи във видимия свят около мен, а вътрешният и външният ми живот, след като откриха двойния си праотцовски корен, се помириха. Така, след много години, скритата неприязън, която изпитвах към баща си, можа да се превърне, след смъртта му, в обич.

НИКОС КАЗАНДЗАКИС
РАПОРТ ПРЕД ЕЛ ГРЕКО

Превод *Георги Куфов*
Редактор *Мария Чунчева*
Коректор *Снежана Бошнакова*
Дизайн на корицата *Яна Аргиропулос*
Предпечат *Яна Аргиропулос*

Гръцка. Трето издание
Формат 60x90/16
Печатни коли 39,5
ISBN 978-619-164-421-6

Издава

enthusiast

Запазена марка
на „Алто комюникейшънс енд пбблишинг“ ООД

София, ул. „Кракра“ № 20
тел.: 02/ 943 87 16,
email: office@enthusiast.bg
Книгите на „Ентусиаст“ можете да закупите от
www.enthusiast.bg

Печат АБАГАР АД

*Цялата ми душа е един Вик;
и цялото ми Дело е тълкование
на този Вик.*

Титаничен поток от впечатления,
животообогатяващ и изключителен.

Kirkus Review

www.entusiast.bg

9 786191 644216

Цена: 30 лв.